

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

CERTIFICATE

ISSN 2278-9308

This is to certify that Prof./Dr./Mr./Mrs./Ms. प्रा.डॉ.संभाजी गावडे

Of चंद्रबाबई – शांताप्पा शेंडरे कॉलेज, हुपरी ता. हातकणगले, जि. कोल्हापूर

has published a paper on राजर्षी शाह महाराजांचे शैक्षणिक कार्य

Monthly Peer Reviewed International Research Journal Special Issue on "Sanshodhan Samiksha" Published
on Dated 5, October - 2016..

Prof. Virag Gawande
Director
Aadhar Social Research &
Development Training Institute,
Amravati

Prof. Dr. Sanjay J. Kothari
Editor (Social Sciences)
G.S. Tompe Arts Comm, Sci Collage Chandur Bazar
Dist. Amravati

Dr. Dinesh W. Nichit
Editor (Commerce)
Sant Gadge Maharaj Arts, Commerce
& Science College, Walgaon

Impact Factor Value :

ISSN : 2278-9308

Sanshodhan Samiksha

Humanities, Social Sciences, Commerce, Education, Law and Language

Monthly Peer Reviewed International Research Journal

October-2016

RESEARCH

- Chief Editor - Prof. Virag S. Gawande
 - Editor - Dr. Sanjay J. Kothari
 - Editor - Dr. Dinesh W. Nichit

- Published By -

AADHAR SOCIAL RESEARCH & DEVELOPMENT TRAINING INSTITUTE, AMRAVATI, MS.

राजर्षी शाहू महाराजांचे शैक्षणिक कार्य

प्रा.डॉ.संभाजी गावडे

चंद्राबाई – शांतापा शेंडूरे कॉलेज,हुपरी ता.हातकणगंगले.जि.कोल्हापूर

प्रस्तावना—

समाज सुधारणा हे गतिशील व पुरोगामी समाजाचे लक्षण आहे. समाजातील अनिष्ट प्रथा – परंपरा, अंघशब्दा, सामाजिक – सांस्कृतिक भेदभाव व बुरस्टलेली विचारसरणी दूर करण्यासाठी वैयक्तिक व सामूहिक प्रयत्न करणे आवश्यक असते. एकोणिसाच्या व विसाच्या शतकात भारतात अशा अनेक समाजसुधारणा घडवून आण्यासाठी राजाराम मोहनरांय, ईश्वरचंद्र विद्यासागर, महर्षी कर्व, विठ्ठल रामजी शिंदे, रामामी दयानंद सरस्वती अशा किंतीतरी व्यक्तींनी विविध क्षेत्रात योगदान दिले. त्यांना आपण समाजसुधारक असे म्हणतोया समाजसुधारकांच्या यादीनंदये ज्यांनी अतिशय क्रांतीकारी खालीपासून व समाजातर एक वैगळ्या प्रकाराचा ठसा उमटविणारे समाजसुधारणेचे कार्य केले. त्यांन्ये महात्मा जोंतीवा फुले, राजर्षी शाहू महाराज आणि डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर यांचा प्रामुख्याने समावेश करावा लागेल. समाज परिवर्तनामध्ये अनेक समाज सुधाराचे कार्य महत्वाचे आहे. पण येथे अभ्यासासाठी केवळ राजर्षी शाहू महाराज यांच्या कार्याचा आपण आढावा घेणार आहोत.

छत्रपती शाहू महाराज यांनी वयाच्या अवध्या 20व्या वर्षी म्हणजेच 2 एप्रिल 1894 रोजी कॉलहापूर संस्थानाची राज्यसुवृत्ती हाती घेतली. ही सुवृत्ती हाती घेताना त्यांनी काढलेल्या जाहीरनाम्यात आपला उददेश स्पष्ट करताना त्यांनी असे नह्तले आहे की, “आमचे प्रजाजन सदासुखी व संतुष्ट असावे. त्यांच्या हितसंबंधाची एकसारखी अभिवृद्धी होत जावी व आमच्या संस्थानाचा सर्व बाजूनी अभ्युदय घ्यावा अशी आमची उत्कट इच्छा आहे. हा उददेश सफल होण्याच्या कामी आमचे जहागीरदार, आजजन व सरदार, मानकरी, इनामदार, कामदार, सर्व दर्जांचे शेट सावकार व इतर प्रजाजन यांच्या उज्ज्वल राजनिषेची व सहकार्याची आम्हास आवश्यकता आहे. आज आमच्या आमदारीस सुरुवात होणाऱ्या दिवशी आमचा राज्यकारभार दीर्घकालपर्यंत टिकून तो सुखद व्यावहार म्हणून आम्ही त्या परात्पर जगत चालाकाच्या अनुग्रहासाठी प्रार्थना करतो”.

आपल्या राज्यकारभाराचा उददेश अशा प्रकारे स्पष्ट करून त्यांनी त्यापद्धतीने अगदी मोठया निर्धेने व आलंपिशवासाने प्रशासन, शैक्षणिक, आरोग्य, आरी क्षेत्रात अमुलाग्र सुधारणा घडवून आण्यास सुरुवात केली. ज्या विविध क्षेत्रात सुधारणा घडवून आण्याचा प्रयत्न केला. त्यामध्ये त्यांनी शिक्षणक्षेत्रातील सुधारणांना खास अध्यक्ष दिला होता. कारण जनतेच्या सर्वांगिण प्रगतीचा शिक्षण हा पाया आहे. तसेच अपेक्षित सामाजिक परिवर्तन घडवून आणून ते चिरस्थायी करण्यासाठी शिक्षण हे एक अत्यंत प्रभावी माध्यम आहे. हे तत्व त्यांना विद्यार्थी दशेपासून पटले होते. छत्रपती शाहू महाराजांनी इ.स. 1894 ते 1922 पर्यंतच्या अवध्या 28 वर्षांच्या अल्य कालावधीत समाजाच्या विविध क्षेत्रात परिवर्तन घडवून आण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला आहे. त्यापैकी येथे केवळ शिक्षणक्षेत्रातील योगदानाचा अभ्यास करणार आहोत.

• उद्दिष्टे

1. राजर्षी शाहू महाराजांच्या शैक्षणिक दृष्टिकोनाचा अभ्यास करणे

2. राजर्षी शाहू महाराजांनी मुला-मुलीच्या शिक्षणासाठी कॉलेज्या कार्याचा अभ्यास करणे

• अभ्यास पद्धती

प्रस्तुत शोधनिवंद्याकरिता वर्णनात्मक अभ्यासपद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. तसेच तथ्य संकलनासाठी दुयम रत्नोताचा उपयोग केलेला आहे.

राजर्षी शाहूनी जेव्हा कॉलहापूर संस्थानाचा कारभार हाती घेतला तेव्हा तेथील शिक्षणविषयक परिसिद्धीत असमाधानकारक व अन्याय परिपोषक होती. अल्यसंख्य असणाऱ्या ब्राह्मण समाजामध्ये शिक्षणाचे प्रमाण चांगले होते तर संख्येने मोठा असलेला ब्राह्मणेतर समाज मात्र बहुतांशी निरक्षरच होता. त्यामुळे स्वानाविकच संस्थानच्या प्रशासकीय व्यवस्थेत ब्राह्मण अधिकाऱ्यांची संख्या 60 तर ब्राह्मणेतर अधिकाऱ्यांची संख्या केवळ 11 होती आणि महाराजांच्या खासांनी सेवेत देखील 46 ब्राह्मण तर 7 ब्राह्मणेतर होते. त्यावेळच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणानुसार ही परिसिद्धीत अतिशय विषम होती. कॉलहापूरच्या राजाराम हायस्कूलमध्ये व कॉलेजमध्ये शिक्षणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा आढावा घेतला तरी तेथेही ब्राह्मण विद्यार्थ्यांची संख्या खूपच जास्त असल्याचे शाहू महाराजांच्या निर्दर्शनास आले तेव्हा त्यांनी स्वामी विकेन्द्रांदांनी म्हटल्याप्रमाणे, बहुजन समाजाता शिक्षण देवून त्याची काळजी घेतल्याशिवाय राजकरण फलदूष होणार नाही, हे तत्व आचरणात आण्यास सुरुवात केली.

• प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे आणि मोफत

दि. 11 सटंबर 1917 रोजी राजर्षीनी प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे करण्यात आल्याचे एका जाहीरनाम्याने प्रसिद्ध करण्यात आले. प्रत्यक्षात दि. 4 मार्च 1918 साली प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे या योजनेची मुक्काम चिखली, पेटा, कर्वीर येथे प्राथमिक शाळा काढून पहिली कार्यवाही झाली. या मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाची आवश्यकता का आहे याचाबद राजर्षी शाहू म्हणाले की, “ खालच्या वर्षांच्या लोकांच्या बुद्धीवर व ज्ञानावर हे जे जड व जूळी कर लादले गेले आहेत ते शुगारून देण्याची शक्ती बहुजन समाजाचे अंगी येण्यास सक्तीच्या व मोफत प्राथमिक शिक्षणाची जरुरी आहे. त्याकरिता सक्तीच्या शिक्षणाचा कायदा करून तो जारीने अमलात ठेवला आहे. यामुळे पुढील पिढी तरी लिहणारी वाचणारी होईल अशी मला खाची आहे.

मोफत व सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाचा शुभारंभ झाल्यानंतर प्राथमिक शाळांची व शिक्षणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या काढी वाढत गेली हे दर्शविणारा तक्ता

अ.क्र.	वर्ष	शाळांची संख्या	विद्यार्थी संख्या
1	1917 – 18	27	1296
2	1918 – 19	95	4631
3	1919 – 20	170	6362
4	1920 – 21	376	17,218
5	1921 – 22	420	22,007

याच काळात वारा बलुतेदाराच्या, महारा मांगाच्या मुलांसाठी वैगळ्या प्राथमिक शाळा न काढता सर्व मुलांना एकत्र शिक्षण दियावे असा राजर्षीनी जाहीरनामा काढला होता. त्यामुळे प्राथमिक शाळा म्हणजे स्वातंत्र्यपूर्वकाळील जातीनिर्मूलनाची केंद्रेच बनली.